

КОМУНІКАТИВНО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИСЛОВЛЮВАНЬ-ПОРАД

Стаття присвячена дослідженню особливостей структури висловлювань-порад відповідно до комунікативної ситуації та стратегії мовця.

Ключові слова: мовленнєвий акт, комунікативна ситуація, мовленнєві стратегії.

The article deals with the research in structural peculiarities of expressions of advice according to communicative situation and speaker's strategy.

Key words: communicative act, communicative situation, communicative strategy.

Статья посвящена исследованию особенностей структуры высказываний-советов в зависимости от коммуникативной ситуации и стратегии говорящего.

Ключевые слова: речевой акт, коммуникативная ситуация, речевые стратегии.

На сучасному етапі розвитку мовознавства помітно зріс інтерес до вивчення комунікативно-прагматичних аспектів мови, які передбачають розгляд її як важливої ланки людської діяльності, аналіз закономірностей використання одиниць мови в реальних контекстах її функціонування, виявлення особливостей співвіднесеності значення і змісту повідомлення у мовленні тощо.

З огляду на значну роль волевияву в людському спілкуванні категорія волевиявлення постійно перебуває у центрі уваги дослідників, які вивчали різні аспекти цього явища: структурно-морфологічні (Л.А. Бирюлін¹, В.С. Храковський²), функціонально-семантичні (А.В. Дорошенко³, С.В. Харченко⁴) та прагматичні (А. Вежицька⁵, Н.Ф. Гладуш⁶, Л.В. Михайлова⁷, О.В. Нарушевич-Васильєва⁸, О.Г. Почепцов⁹ та ін.). Проте коло питань, пов'язаних із функціонуванням конкретних типів волевиявлення та мовними засобами його вираження в сучасній українській мові, залишилося недостатньо дослідженим. Зокрема, проблема

позамовної зумовленості конкретного волевиявлення, причини виникнення додаткових прагматичних ознак, які нашаровуються на основний зміст волевиявлення, структура висловлювання, закономірності вибору мовних засобів залежно від цілей і завдань комунікації та інші.

У нашому дослідженні ми спробуємо проаналізувати особливості структури висловлювань зі значенням "порада" відповідно до комунікативної ситуації та стратегії мовця.

Для досягнення своєї мети – впливу на партнера по комунікації – мовець може використовувати:

1) висловлювання, в якому і головна, і допоміжна (мотивувальна) частини складають одне речення;

2) два й більше речень, одне з яких – висловлювання поради, а інше / інші – мотивування цієї поради.

На думку В.І. Карабана, у випадку мовленнєвого акту, компоненти якого розділені внутрішнім пунктуаційним знаком, комунікант сформував складну актомовленнєву інтенцію до початку здійснення мовленнєвого акту. Такі мовленнєві акти дослідник називає складними. У випадку сполучення мовленнєвих актів у комуніканта до початку реалізації першого акту сформулювалася тільки одна актомовленнєва інтенція і, приступаючи до його реалізації, він ще не знає, чи буде він здійснювати ще один мовленнєвий акт, пов'язаний з попереднім певним зв'язком, чи ні¹⁰.

Іншими словами, складні мовленнєві акти плануються як такі, а ланцюжки мовленнєвих актів, зовнішньо схожі зі складними мовленнєвими актами, виникають у результаті розгортання мовленнєвого ходу і формування у комуніканта простих актомовленнєвих інтенцій. Сполучення простих мовленнєвих актів не є мовленнєвою одиницею – воно є або мовленнєвим кроком (елементом мовленнєвої взаємодії), або мовленнєвим ходом¹¹.

На основі того, що складні мовленнєві акти і співвідносні їм сполучення простих мовленнєвих актів є ідентичними як продукти, результати мовленнєвого ходу, але суттєво різними як процеси реалізації¹², ми задля уникнення термінологічної плутанини будемо говорити про складні мовленнєві акти й у першому, й у другому випадках, оскільки далі нас цікавитиме не

процес реалізації, а функції мовленнєвих актів (мотивувального й мотивованого).

Аналіз матеріалу свідчить про те, що директиви у складних мовленнєвих актах зазвичай виконують функцію головного мовленнєвого акту. Вони не функціонують, як правило, як допоміжні мовленнєві акти, через те, що характеризуються найбільшим, порівняно з іншими іллокутивними типами мовленнєвих актів, ступенем подання іллокутивної та перлокутивної мети і тому не підпорядковуються мовленнєвим актам інших типів. В.І. Карабан зазначає, що з цієї причини директиви можна було б назвати спеціалізованими засобами вираження функції головного мовленнєвого акту¹³.

У складному мовленнєвому акті функція головного мовленнєвого акту може отримувати значення "тези", а функція допоміжного мовленнєвого акту – значення "обґрунтування тези" (за термінологією В.І. Карабана). Іншими словами, функцію головного мовленнєвого акту можна назвати "те, що пояснюється" й "те, що уточнюється" (відповідно, функція допоміжного мовленнєвого акту матиме значення "пояснювальна" й "уточнювальна").

Під тезою у пораді, яка має у своїй структурі обґрунтування, розуміємо мовленнєвий акт, який, на думку адресанта, вимагає у такій комунікативній ситуації обґрунтування. Теза є головним мовленнєвим актом, оскільки саме він зумовлює іллокутивний тип складного мовленнєвого акту. Директиви-тези, зокрема поради-тези, спрямовані на реалізацію практичних дій: для директивів основною ознакою виступає виконання або невиконання адресатом рекомендованої дії. В основі існування тез (і, відповідно, обґрунтувань, оскільки вони взаємопов'язані) лежить принцип раціональності діяльності: саме потреба в обґрунтуванні й наявність обґрунтування роблять певний мовленнєвий акт у конкретній ситуації мовленнєвої взаємодії тезою¹⁴.

Обґрунтуванням у складних мовленнєвих актах із прагматичним значенням поради виступають мовленнєві акти репрезентативи, які "обґрунтовують" розумність і раціональність тези і мають функцію істинності пропозиційного змісту. Саме репрезентативи специфіковані на функції обґрунтування, оскільки за

допомогою їх можна стверджувати істинність умови / умов реалізації іншого мовленнєвого акту (тези).

На основі наявності допоміжного мовленнєвого акту висловлювання із значенням "порада" можна поділити на:

1) прості директиви-поради: *Давайте пошукаємо, – несміливо радить Яринка* (В. Земляк); *А ось і він, Шагін, – показує Сергій, натиснувши на гальма. – Іди представся* (В. Земляк); *А ти їдь так, як до війни їздив, – спокійно порадив йому Андрій* (П. Загребельний);

2) складні директиви-поради, що пояснюються, обґрунтовуються: *Раджу тобі: збирай свої сльози, брате. Візьми посудину і збирай. Назбирай її повну, а коли помреш, хай виллють ті сльози на тебе. Нетлінним у часі тоді, брате, пробудеш!* (В. Шевчук); *Не треба боятися смерті, – мовив з глибини храму Єремія. – Смерть – це звільнення людини...* (В. Шевчук); *Молися, і він тебе збереже, а коли так, не покине тебе, козаче. І повернешся з Києва живий і здоровий* (В. Шевчук).

За характером інформації, що виступає обґрунтуванням у допоміжному мовленнєвому акті, можна виділити директиви:

1) із достовірною інформацією (певне повідомлення);

2) із вірогідною інформацією (яке-небудь припущення).

Достовірні обґрунтування виражені, наприклад, за допомогою повідомлень, характеризуються абсолютною істинністю: *Ви не ждiть, – сказав хлопчик. – Мама в лікарні й повернеться не скоро* (Є. Гуцало); *Ви не слухайте, що каже Марківна про вашу дочку. Дуже гарна у вас дочка, працююча* (В. Земляк), а вірогідні обґрунтування, наприклад, припущення-обґрунтування, мають значення відносної істинності: *Заспокойся. То, певно, був жарт* (І. Гургула); *Киньте його, – засміявся Антропов. – Хай з нього переляк вийде, тоді, може, й поговорите.* Другу групу становлять переважно висловлювання з прагматичними модифікаторами *може, можливо, напевне.*

Одним із найуживаніших видів мовленнєвих актів із значенням "порада" в українській мові є директив, який має своє обґрунтування. Це такий складний мовленнєвий акт, у якому поєднуються директив, що виконує функцію головного мовленнє-

вого акту – тези, і репрезентатив, який функціонує як допоміжний мовленнєвий акт, і є обґрунтуванням тези: *То ви, мамо, не скидайте, вам до лиця. (...) То ви носіть, – знову порадив. – Готувалася ж для вас, то чого має жовкнути* (Є. Гуцало).

У таких висловлюваннях директив-теза "підпорядковує" репрезентатив-обґрунтування, тобто між ними існує субординаційний зв'язок. Те, що репрезентативний мовленнєвий акт у складі складних мовленнєвих актів є допоміжним, підтверджується тим, що між компонентами складного мовленнєвого акту можна вставити прагмасемантичний сполучник *бо*, й можливістю його опускання без зміни іллокутивного типу головного мовленнєвого акту. Так, якщо у висловлюванні *Поки дарують – бери, бо передумаю* (Є. Гуцало) опустити сполучник *бо*, то директив *бери* не змінить своїх функцій і залишиться головним: *Поки дарують – бери, передумаю*.

Залежно від позиції допоміжного мовленнєвого акту відносно головного можна виділити два структурних види директивів, які мають обґрунтування:

1) у препозиції до головного директива-тези: *Якщо ви вже без свині жити не годні, то купили б собі молоду льошку...* (Є. Гуцало); *Та вже коли Хівря така дорога вам, то ходили б скрізь із нею вдвох, як із бабою (...)* *І на весілля беріть її з собою, й на похорони, і на ярмарки* (Є. Гуцало);

2) у постпозиції до головного директива-тези: *А ти не будь вороною. Не все, що беруть, треба давати. Так можна і душу віддати* (В. Земляк); *Знайди в мене на підвіконні сіль, посип хліб і їж. Треба тобі поправитись. Хліб з сіллю – дуже корисна річ. І смачна* (П. Загребельний).

Оскільки директив, що має у своїй структурі обґрунтування, є цілісною мовленнєвою одиницею, то порядок компонентів залежить не від того, що один із компонентів зумовлює реалізацію іншого компонента, а іншими прагматичними факторами, зокрема прагматичним принципом пріоритету (для досягнення перлокутивного ефекту мовець подає інформацію за ступенем її важливості) й фактором адресата (конструюючи висловлювання, мовець враховує особистісні характеристики співрозмовника).

Аналіз показує, що частотність директивів, які мають мовленнєвий акт-обґрунтування директива-тези у препозиції є приблизно втричі нижчою за частотність директивів із постпозиційним обґрунтуванням. Це співвідноситься з прагматичним принципом пріоритету, який у цьому випадку передбачає передування директива-тези повідомленню-обґрунтуванню, оскільки головний мовленнєвий акт зазвичай повинен займати початкову позицію (з одного боку, головний мовленнєвий акт визначає іллокутивний тип усього складного мовленнєвого акту, а, з іншого – ступінь іллокутивної та перлокутивної сили репрезентатива).

Значну роль у визначенні порядку компонентів директива з обґрунтуванням відіграє фактор адресата, зокрема ступінь урахування адресантом соціально-рольового статусу адресата і його інформаційно-комунікативних потреб.

1) *Коли не хочеш прогавити Вірку, сьогодні ж підійди і погомони з нею: так, мов, і так* (В. Захарченко).

2) *Та вже коли Хівря така дорога вам, то ходили б скрізь із нею вдвох, як із бабою* (Є. Гуцало).

3) *Знайте одне: вас тут люблять. І я люблю, бо хочу дослухати казку. Не вигадуйте нічого химерного, не запитуйте багато, живіть і диште, і вас тут ніхто не зачепить* (В. Шевчук).

У ситуації, коли адресант має підпорядкований відносно адресата статус, вірогідність препозиції репрезентатива-обґрунтування є досить високою, так само, як і у випадках урахування інформаційно-комунікативних потреб останнього. Таким чином, не-еґоцентричність адресанта чи його нижчий статус відносно адресата можуть бути факторами, які зумовлюють препозицію допоміжного мовленнєвого акту у складі директивів із обґрунтуванням.

Варто зазначити, що у цілому ряді випадків порядок компонентів складного мовленнєвого акту може бути немотивованим, тобто зумовленим тільки тим, що комунікант просто почав першим продукувати, наприклад, директив, а потім – повідомлення-обґрунтування без свідомого чи несвідомого урахування вказаних вище прагматичних факторів: *А то вже питається онука мого, Михася. Він ту зозулю примусив кувати, – відповідала баба Устима. – Стільки літ мовчала, а це, як бачите...* (В. Земляк).

Крім того, необхідно враховувати і те, що порядок компонентів може бути зумовлений семантичними факторами, зокрема послідовністю наведених у компонентах мовленнєвого акту фактів, дій, подій: *А заблукаєш, питає двір купця першої гільдії – Петра Адамова, що за камінним мостом* (Я. Павлюк). Тут обґрунтування передує директивові тому, що сам акт "блукання" передує директивному акту: спочатку адресат має заблукати, щоб надалі скористатися порадою. Подібний приклад: *Задля себе проливав ти досі сльози. Пролій хоч одну з них із любові до інших* (В. Шевчук).

Наші спостереження показують, що у складних директивах, де обґрунтування знаходиться у постпозиції, головним мовленнєвим актом виступає порада, а допоміжним – повідомлення і припущення. Для порад, що обґрунтовуються постпозитивно, характерне поєднання поради й повідомлення у функції обґрунтування, яке досить часто є конкретизованим експлікуванням актомовленнєвих умов реалізації поради. Рекомендована дія в інтересах адресата або нездійснення рекомендованої дії є менш вигідним для адресата, ніж її реалізація: *Не відступайся, Сьома, – сказав Коваленко товаришеві. – Кажу, що ти мій брат, що з нашого села. А то вб'ють і тебе й мене. А ми ж повинні вижити* (П. Загребельний).

У порадах з обґрунтуванням часто спостерігається поєднання поради й застереження, яке у функції обґрунтування експлікує небажаний стан справ чи небажану дію для адресата у разі виконання ним пропонованої дії: *Та приходьте, чи вона моя! Будьте тільки обережні. Пильнуйте, щоб ніхто не підслухав ваших розмов* (Я. Дубинянська); *Ти тут, Макогоненко, обережніше. Німці – як оси. І драпають вони не поодинокі. А полками йдуть. Отож не свисти. Не лізь на рожен. Це, брат, не жарти* (В. Земляк); *Та пий, скільки влізе! – казав полковник, коли не спав. – Тільки не наливай тим, хто в дорозі. Тут ліси на сотні верстов кругом. Буває усяке, вже бачив...* (Я. Павлюк).

Таким чином, аналіз порад із репрезентативом-обґрунтуванням у пре- й постпозиції показує, що між ними існує зазвичай прагматично зумовлена структурна відмінність: на порядок директива-тези й репрезентатива-обґрунтування впливають

такі фактори, як пріоритетність головного мовленнєвого акту і ступінь врахування мовцем соціально-рольових характеристик та інформаційно-комунікативних потреб адресата. Порядок головного й допоміжного мовленнєвого акту в порадах із обґрунтуванням досить рідко залежить від змістових характеристик допоміжного мовленнєвого акту.

Вибір виду обґрунтування певною мірою зумовлюється уявленням чи знанням про модель світу партнера по комунікації: комунікант може спеціально обирати такий вид, який, на його думку, може найбільш ефективно забезпечити виконання чи переконливість тези. Таким чином, складні мовленнєві акти, в яких допоміжний мовленнєвий акт виступає обґрунтуванням, є своєрідною структурою доказу, де виражено дві його структурні частини – теза й обґрунтування.

У цілому, допоміжний мовленнєвий акт у директиві з обґрунтуванням спрямований на таку модифікацію параметрів міжособистісних стосунків комунікантів, за якої підвищується ступінь довіри комунікантів один до одного, їх співробітництва й залежності адресанта від адресата та, як результат, підвищення ймовірності виконання адресатом бажаної, корисної для нього дії.

¹Бирюлин Л. Семантика и прагматика русского императива : [монография] / Леонид Бирюлин. – Helsinki : Helsinki University Press, 1994. – 230 с.; ²Храковский В.С., Володин А.П. Семантика и типология императива. Русский императив / Виктор Самуилович Храковский, Александр Павлович Володин / Отв. ред. В.Б. Касевич / АН СССР, Ин-т языкознания. – Л. : Наука, 1986. – 272 с.; ³Дорошенко А.В. Побудительные речевые акты и их интерпретация в тексте (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – "германские языки" / Александр Викторович Дорошенко. – М., 1986. – 26 с.; ⁴Харченко С.В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Світлана Василівна Харченко. – К, 2001. – 21 с.; ⁵Вежбицка А. Речевые акты / Анна Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике / Сост. и ред. Н.Д. Арутюнова. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251–275; ⁶Гладуш Н.Ф. Повествовательные директивы в современном английском языке: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук. спец. 10.02.04 – "германские языки" / Нина

Федорова Гладуш. – К., 1985. – 23 с.; ⁷Михайлова Л.В. Эволюция директивных речевых актов в английском языке : дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 – "германские языки" / Людмила Васильевна Михайлова. – Харьков, 2002. – 197 с. ⁸Нарушевич-Васильева О.В. Категорія спонукальності у прагматистичному аспекті: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – "українська мова" / Оксана Вікторівна Нарушевич-Васильєва. – Одеса, 2002. – 176 с.; ⁹Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения : [монография] / Олег Георгиевич Почепцов. – К. : Вища школа, Изд-во при КГУ, 1986. – 116 с.; ¹⁰Карабан В.И. Сложные речевые единицы. Прагматика английских асиндетических полипредикативных образований : [монография] / В.И. Карабан. – К. : Вища школа, 1989. – С.17; ¹¹Там само. – С.18; ¹²Там само. – С.17; ¹³Там само. – С.26; ¹⁴Там само. – С.57.

Г.М. Воскобойник, асп.

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ НОМЕНКЛАТУРИ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті аналізуються теоретичні положення щодо розуміння номенклатури, обґрунтовується найкоректніше його розуміння в сучасній мовознавчій науці.

Ключові слова: номенклатура, термінологія, терміносистема.

The article is devoted to the analysis of the theoretical grounds of the nomenclature in linguistics, the author proposes the most correct definition of this term in current linguistic's search.

Key words: nomenclature, terminology, term-system.

В статье анализируются теоретические положения понимания номенклатуры, обосновывается наиболее корректное его понимание в современном языкознании.

Ключевые слова: номенклатура, терминология, терминсистема.

Проблема розуміння *номенклатури* полягає насамперед у тому, що в більшості відомих на сьогодні дослідженнях ознаки і характеристики *номенклатури* або її одиниць (номенів) не розмежовуються і переплітаються з іншими поняттями. Визначення